

Саяси трансформация жағдайындағы жеке құқықты дамытудың қазіргі тенденциялары

Современные тенденции развития частного права в условиях политической трансформации

ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР МҮЛКІНІҢ ШАРТТЫҚ РЕЖИМІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Акимжанова М.Т., PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ заң факультеті

Меурханқызы Д., заң факультетінің магистранты, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ

2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі отандық заңнама үшін жаңа құқықтық институт-неке шарты институтын көрсетті. [1] Осыған байланысты ерлі-зайыптыларға, сондай-ақ, некеге қиюға ниет білдірген адамдарға неке шартын жасасу арқылы ерлі-зайыптылар мүлкінің заңды режимін өзгертуге, сол арқылы ерлі-зайыптылар мүлкінің құқықтық режимін (шарттық режимді) өз қажеттіліктеріне бейімдеуге, сонымен қатар өздері үшін басқа мүліктік құқықтар мен міндеттерді анықтауға мүмкіндік беріледі.

Бұл құқықтық институттың пайда болуы замануи жағдайларының өзгеруімен алдынала анықталған. А.В.Мыскин осындай алғышарттар ретінде екі факторды анықтайды: жеке меншік институтының конституциялық деңгейінде заңды түрде бекітілуі және «шарттық қатынастардың қоғамның әртүрлі салаларына енуіне» әкелетін шарттық қатынастардың одан әрі дамуы (оның ішінде неке және отбасылық қатынастар). [2] Сонымен бірге, шарттық құқықтың дамуы заң шығарушының азаматтарға келісімшарт арқылы өздерінің мүліктік қатынастарын еркін жүзеге асыру құқығын бекіту үшін құқықтық құрылым беруге деген ұмтылысын тудырды. Алайда, неке шартын нақты өмірде практикалық қолдану бұл құқықтық институт күткендей мінсіз емес екенін көрсетті. Мысалы, неке шартын құқықтық реттеуге қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің көлемі бойынша бес шағын бабы ғана арналғанын алайық. Сонымен қатар, осы мақалалардың екеуі неке шартын өзгертуге, бұзуға және жарамсыз деп тануға арналған және негізінен анықтамалық сипатта болады. Неке шартының тікелей мазмұнына арналған бір бап аранады. Салыстыру үшін, 1896 жылғы Германдық Азаматтық кодексінде жүзге жуық параграф неке шартын құқықтық реттеуге арналған.

Біздің еліміздегі неке шарты ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын ғана реттейтінін атап өту маңызды, бұл оны жеке қарым-қатынастың әртүрлі ережелерін көрсетуге болатын еуропалық қатынастардан айтарлықтай ерекшелендіреді. Неке (ерлі - зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 39 бабына сәйкес: «Некеге отыратын (ерлі-зайыпты болатын) адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі (ерлі-зайыптылықтағы) және (немесе) ол бұзылған жағдайдағы мүліктік құқықтары мен міндеттерін айқындайтын келісім неке шарты деп танылады». [1]

Сонымен, құқықтық әдебиеттерде неке шартының құқықтық табиғаты, яғни оны азаматтық-құқықтық немесе ерекше мәмілелерге жатқызу мүмкіндігі проблемасынан туындайтын пікірталастар орын алады. Заң шығарушы неке шарты субъектілерінің мәселесін, оның ненекі тиесілі түрді қиймаған адамдарға таратуды; оның жарамсыздығын тану проблемасын және т. б. толық анықтамаған. Сонымен қатар, құқық қолдану тәжірибесі мәселесі бар. Азаматтық заңнаманы отбасылық қатынастарға қолданудың жалпы нормасы субсидиарлы қағидасын бекітеді, яғни азаматтық құқықтың нормалары, егер отбасылық қатынастар отбасылық заңнамамен реттелмеген болса және сонымен бірге азаматтық заңнаманы қолдану отбасылық қатынастардың мәніне қайшы келмесе қолданылады.

Осыған сүйене отырып, М.В.Антокольская [3;44], Б.М.Гонгало, П.В.Крашенинниковтің [4;8] пайымдаулары бойынша неке шарты азаматтық-құқықтық шарттың бір түрі ретінде қарастыруға болады.

Өзге көзқарасты О.Низамиева [5;7] және Н.Тарусина [6;16] айтады, олар неке шартының субъективті құрамы мен мазмұнының ерекшелігін назар аударады.

Ерлі-зайыптылар арасындағы жеке мүліктік емес қатынастар, сондай-ақ олардың балаларға қатысты құқықтары неке шартының пәні бола алмайды. Мысалы, ерлі-зайыптылардың бала тәрбиесіне қатысу нысандары мен тәсілдерін қарастыруға болмайды. Балаларға қатысты неке шартына тек мүліктік сипаттағы міндеттерді ғана қосуға болады (балалар киімін, ойыншықтарды, жалпы білім беру, мәдени, спорттық даму үшін заттарды сатып алу, оқу ақысын төлеу және т.б.). Ерлі-зайыптылардың жеке қарым-қатынасы, кем дегенде, жалпы қабылданған мораль нормаларына сәйкес, неке шартының пәні бола алмайды. Шетелдік заңнамалық тәжірибеммен салыстырғанда, бұл неке шартымен мүліктік емес қатынастар саласы реттелетін өте кең таралған құбылыс екенін атап өткен жөн.

Ерлі-зайыптылардың бірін өте қолайсыз жағдайға қалдыратын немесе отбасы заңнамасының негізгі қағидаларына қайшы келетін шарттар неке шартының мәні бола алмайды. Сондай-ақ, неке шартына өсиет элементтерін, яғни ерлі-зайыптылардың біреуі қайтыс болған жағдайда мүлікті басқару мүмкіндігін қосуға болмайды. Бұл түсінікті: өсиет-бұл тек жеке сипаттағы біржақты мәміле; өсиет жасау үшін басқа адамдардың келісімі талап етілмейді, сонымен қатар екі немесе одан да көп адамның өсиет шарттарын өзара келісуіне жол берілмейді. Сонымен бірге, дәл осы шектеу неке шарттарының салыстырмалы түрде сирек жасалатындығына байланысты болуы мүмкін. Тәжірибе көрсеткендей, неке шартын жасағысы келетін ерлі-зайыптылар өздері үшін маңызды шарттардың бірі-мүлікті мұраға алудың қолданыстағы тәртібін өзгерту қажеттілігі деп санайды.

Ерлі-зайыптылардың міндеттемелік қатынастарын реттейтін неке шартының талаптарын да қарастырған жөн. Қазақстан Республикасының отбасылық-неке заңнамасына сәйкес, неке шарты ерлі-зайыптыларға олардың арасындағы неке кезінде де, неке бұзылғаннан кейін де құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыруда бірқатар мүмкіндіктер береді. Ерлі-зайыптылар ерлі-зайыптылардың біреуі қажет болған жағдайда немесе мүгедектік анықталған жағдайда бір-біріне алимент төлеудің жалпы тәртібін толықтыра алады. Сондай-ақ, басқа ерлі-зайыптылардың бірін күтіп-бағудың болу мүмкіндігі жүзеге асырылуы мүмкін. Мысалы, іс жүзінде ерлі-зайыптылардың бірі олардың арасындағы өзара келісім бойынша жұмысқа орналасусыз тек үй шаруашылығымен айналысады, ал заң бойынша ерлі-зайыптылар арасындағы неке бұзылған кезде екінші жұбайы оны белгілі бір уақыт ішінде күтіп-бағуды міндеттейді. [7;53] Неке шартына сәйкес, ерлі-зайыптылар еңбек немесе кәсіпкерлік қызметтен түсетін кірістер, сондай-ақ акциялар бойынша дивидендтер болсын, әрқайсысының некеде табыс алу жолдарын белгілей алады.Әйтпесе, неке шарты ерлі-зайыптылардың бірі неке шартына сәйкес шығыстар бойынша міндеттемелерді сақтамағаны үшін екіншісінен тұрақсыздық айыбын өндіріп ала алатын шығындарды өтеу тәртібін анықтайды.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында ерлі-зайыптылар арасындағы неке шарттары немесе өзге де келісімдер бойынша бірыңғай деректер базасы жоқ, олар еш жерде тіркелмейді (жеке нотариустың тізілімдерінен басқа). Бұл неке шартының мазмұнын тіркеу туралы емес, мұндай шартты жасау фактісін айқындайды. Мысалы, ерлі-зайыптылардың бірі нотариаттық куәландыруды немесе мемлекеттік тіркеуді талап ететін мәмілелер жасаған кезде, нотариустарда да, тіркеуші органдарда да ерлі-зайыптылардың арасында заңды, мүліктік режимнен басқа өзгеше белгіленгені туралы ақпарат жоқ. Бұл мәселе іс жүзінде сот органдарына әр түрлі шағымдар беруіне әкеліп соқтырады.[8;64]

Қазақстан Республикасында неке шартын рәсімдей отырып, болашақ ерлі-зайыптылардың мұндай мүмкіндігі неке қиылғанға дейін де туындайтынын ескерту жөн, ал іс жүзінде мұндай келісім неке тіркелгеннен кейін ғана заңды күшіне енеді. Мұндай

жағдайда некені тіркеу сәті осындай келісімнің күшіне ену тетігі болып табылады. Егер неке шарты неке тіркелгеннен кейін де, неке кезеңінде де жасалған болса, онда ол жасалған сәттен бастап күшіне енеді [1]. Неке шартын жарамды деп танудың міндетті талабы осындай келісім үшін нотариаттық нысанды сақтау болып табылады.

Шет елдерде неке шартын жасау ерекшеліктеріне келетін болсақ, Еуропа елдерінің заңнамасы тек некеге тұрған кезде неке шартын жасауды көздейді. Сонымен қатар, жекелеген елдерде (мысалы, Италияда) мұндай шарт міндетті түрде жергілікті билік органында тіркелуі керек, ал егер оның мазмұнында жылжымайтын мүлікке қатысты тармақтар болса, жылжымайтын мүлік мәмілелерін тіркейтін арнайы органдарда тіркелуге жатады. Сонымен қатар, барлық елдерде азаматтар үшін неке шартын жасау мүмкіндігі қарастырылмаған. Мысалы, кейбір мемлекеттерде ерлі – зайыптылардың мүлкінің заңды режимін өзгертуге тыйым салынады (Аргентина, Куба, Румыния), ал басқаларында неке шартын жасау неке тіркелгенге дейін ғана мүмкін болады (Бразилия, Жапония, Португалия). Францияда, Бельгияда, Грецияда, Израильде, Монакода және т.б. неке шартын жасау кезінде міндетті түрде сот бақылауының болуы қажет деп саналады, сонымен бірге Италия, Венгрия, Швейцария және т. б. мұндай бақылауды заң шығарушы көздемейді.[9;82] Біздің елімізде неке шартын жасасудың Германиядан айырмашылығы, онда құқықтық жүйе әлемдегі ең дамыған жүйелердің бірі болып табылады, неке шарты тек ерлі-зайыптылар арасында жасалуы мүмкін. Біздің еліміздің заңнамасы, Франция елі сияқты, некені (ерлі-зайыптылықты) мемлекеттік тіркеуге дейін неке шартын жасау құқығын береді. Францияда тек отбасылық-неке қатынастарды реттейтін жеке құқықтық акт жоқ, бірақ Еуропаның осы елінде неке шартын жасау мүмкіндігі Азаматтық Кодекс қабылданған күннен бастап 1804 жылдан бастап күшіне енеді.

АҚШ азаматтары үшін неке шарты неке (ерлі-зайыптылық) одағына құрудың міндетті бөлігі болып табылады, олар үшін бұл моральдық тұрғыдан бекітілген норма. Егер ұлттық отбасылық-неке заңнамасы неке шартында тек мүліктік қатынастарды реттеуге мүмкіндік берсе, онда АҚШ-та неке шартындағы ережелер әртүрлі болуы мүмкін, мүліктік және мүліктік емес қатынастардан басқа, жеке қатынастар да болуы мүмкін. Тараптардың бір-бірінің талаптарымен келісуінің бұл келісімшарттың жалғыз талабы болып табылады. Беларусь Республикасының заңнамасында неке шартына балаларды тәрбиелеудің нысандары мен әдістерін енгізу мүмкіндігі туралы айтылған, бұл келісім басқа адамдардың заңды мүдделері мен құқықтарын бұзбауы керек. Мұсылмандық құқықтық жүйесі елдердегі неке шарттарының ерекшелігі-мұндай келісім некенің міндетті негізі болып табылады. Шарттың мақсаты-ерлі-зайыптылардың мүліктік мүдделерін реттеу емес, отбасын құру және отбасын жалғастыру үшін неке одағын құру. Мұндай тұжырымдама Сирияда, Йорданияда, Йеменде және басқа араб мемлекеттерінде бар.[10]

Неке шартын жасасудың негізгі мақсаты ерлі-зайыптылардың осындай келісім шеңберінде бекіте алатын құқықтық қатынастарды таңдау еркіндігімен байланысты. Бұл жағдайда неке шарты некенің сақталуына қатысты ерлі-зайыптылар үшін кепілдік бола алады деп есептейміз, өйткені ол бұзылған жағдайда ерлі-зайыптылардың әрқайсысы мүліктің едәуір үлесінен айырылуы мүмкін. Неке шартын жасау кезіндегі маңызды ережелердің бірі осындай келісім қолданысқа енгізілген жағдайда қолдану құқығын таңдау еркіндігі туралы тармақ болып саналады. Сонымен, ерлі-зайыптылар неке шартында бірлескен, үлестік немесе бөлек меншік режимін орната алады. [1] Шетелдік құқық жағдайында-шетелдік заңнаманың үлгілік режимдері қолданылады. Осылайша, неке шартының мәтінінде қай мемлекеттің заңнамасы қолданылатындығы көрсетілуі керек және бұл ерлі-зайыптылардың бірі азаматы болып табылатын немесе оның мүлкі тіркелген елдің де, басқа мемлекеттің де құқығы болуы мүмкін.

Сондай-ақ, ерлі-зайыптылардың мүлік режимінің түрін белгілеуден басқа, неке шартында өзара күтіп-бағу міндеттері көрсетілуі мүмкін. Ерлі-зайыптылар күтіп-бағудың төлеу мөлшерін, әдістері мен тәртібін анықтай алады. Қазақстан Республикасының «Неке

(ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінде «күтіп-бағу» ұғымы көзделмеген, тек «алименттер» ұғымы қарастырылады.

Алименттерді төлеу бойынша міндеттер кеңірек деп санаймыз. Л.М.Пчелинцеваның пайымдауы бойынша, алименттер - бұл «күтіп-бағудың» бір түрі. [11;362] Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінде «күтіп-бағу» ұғымының келесі анықтамасын бекіткен жөн: «заңмен немесе келісімшартпен уәкілетті тұлғаға қажетті материалдық жағдайларды қамтамасыз ету үшін қолма-қол ақшаны және (немесе) мүлікті бір уақытта немесе мезгіл-мезгіл заттай түрде беру». Өз кезегінде, алименттер - бұл кейбір отбасы мүшелері (бұрынғы отбасы мүшелері) отбасылық-неке заңнамасымен қарастырылған шарттар болған жағдайда, немесе олардың арасындағы келісімде белгіленген тәртіпте анықталған басқа отбасы мүшелеріне (бұрынғы отбасы мүшелеріне) беруге міндетті күтіп-бағу. Мұндай анықтама алименттік міндеттемелерін белгілеу мақсатымен анықталады - тізбесі заңмен белгіленген мұқтаж отбасы мүшелерінің өмір сүруіне қажетті жағдайларды қамтамасыз ету. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз алимент төлеу туралы келісімді заң бойынша алимент алуға құқығы бар тұлғамен ғана жасауға болатын жеке ой-пікірімізді ұстанамыз, себебі бұл неке шартының алименттерді төлеу туралы келісімнен айырмашылығы. Сонымен қатар, неке шарты мен алименттерді төлеу туралы келісімнің субъектілік құрамындағы айырмашылық анық. Некеге тұратын тұлғала алименттерді төлеу туралы келісімді ресми түрде жасай алмайды. Бұрынғы ерлі-зайыптылардың неке шартын жасасуы да мүмкін емес. Сонымен қатар, алименттер туралы келісімді ерлі-зайыптылар ғана емес, сонымен бірге отбасының басқа мүшелері де жасай алады. Егер неке шарты отбасылық-неке заңнамаға сәйкес алименттерді алуға құқығы бар жұбайына күтіп-бағуды қамтамасыз ету туралы жасалса, ол алименттік келісімі болып табылады, бұл ерлі-зайыптылардың алименттік келісімі неке шартының бөлігі болуы мүмкін деген пікірді растайды. Неке шартына күтіп-бағу туралы шарттар енгізілген өзге жағдайларда, оны ерлі-зайыптылардың бірі беруден бас тартқан кезде, екіншісі жасалған неке шартының негізінде жалпы тәртіппен тиісті сомаларды өндіріп алу туралы талаппен сотқа жүгінуге құқылы.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, неке шарты ерлі-зайыптылардың мүлкінің заңды режимін өзгертудің заңды негізі болып табылады және ерлі-зайыптылардың мүліктік қатынастарын құқықтық реттеуде, соның ішінде олардың мүлкінің құқықтық режимін орнатуда үлкен рөл атқарады, бұл ерлі-зайыптыларға отбасылық мүліктік дауларды азайтуға мүмкіндік береді. Неке шартының пәні ерлі-зайыптылар мүлкінің ортақ режимін тоқтату және оған ортақ үлестік немесе бөлек меншік режимін белгілеу болып табылады. Алайда, неке шартын жасасу немесе жасамау тек жеке мәселе болып табылады, себебі, бұл міндет емес, құқық. Неке шартының болуы ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік мәселелерді шешудің өркениетті жолдарының бірі болып табылады деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2022.14.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102277#activate_doc=2
2. Мыскин А.В. Правовое регулирование брачного договора в Российской Федерации: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - М., 2006. – 123 с.
3. Антокольская М. В. Семейное право. Учебник. М.: Юрист, 1997.-366 с
4. Крашенинников П. В. Брачный договор. Комментарий семейного и гражданского законодательства. - М.: Статут, 2008.- 302с.
5. Низамиева О.Н. Договорное регулирование имущественных отношений супругов. Казань: КГУ, 1999.- 189 с.

6. Тарусина Н.Н. Семейное право. Учеб. пособие. - М.: ПРОСПЕКТ, 2001. - 221 с.
7. Бутова Е. А. Договорный режим имущества супругов: особенности и проблемы применения // Science Time. 2015. - № 9 (21). С. 48–54.
8. Алиханова Г.А. Правовое регулирование имущественных отношений супругов в Республике Казахстан. // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2010. – 2(12). – С.63-70
9. Лапаева А. В. Брачный договор как способ защиты прав супругов в международном пространстве // Право: история и современность.- 2019. - № 2. - С.80 – 87.
10. Амренова А.Б. Брачный договор в Казахстане https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31980537&pos=25;-30#pos=25;-30
11. Пчелинцева Л.М. Семейное право России. – М.: Норма-Инфра-М, 2000. – 458 с.

ЖЕТІМ БАЛАЛАР МЕН АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАМҚОРЛЫҒЫНСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРДЫ ОРНАЛАСТЫРУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ ҚОРҒАНШЫЛЫҚ ПЕН ҚАМҚОРШЫЛЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Акимжанова М.Т., PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов
атындағы ҚарУ заң факультеті*

Иманбекова Н., заң факультетінің магистранты, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ

*«Балаларға ерекше назар аудару керек.
Олардың әл-ауқаты-мемлекетіміздің табысты
болашағының сенімді кепілі».
Президент Қасым-Жомарт Тоқаев.*

Отбасылық-неке заңнамасының негізгі бастауларына арналған «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 2-бабына сәйкес отбасылық-неке қатынастарды реттеу балаларды отбасылық тәрбиелеу, олардың әл-ауқаты мен дамуына қамқорлық жасау, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін басымдықпен қорғауды қамтамасыз ету қағидаларына сәйкес жүзеге асырылатыны айқындалған. [1] Ата-анасының қамқорлығынан айырылған балаларға ерекше назар аудару қажет. «Бала құқықтары туралы» Конвенцияның 20-бабына сәйкес «..өз отбасылық ортасынан уақытша немесе тұрақты түрде айырылған немесе өзінің мүддесі үшін осындай ортада қала алмайтын баланың мемлекет беретін ерекше қорғауға және көмекке құқығы бар» деп аталған. [2] Тиісінше, Қазақстан Республикасы осындай балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды және қорғауды қамтамасыз ететін бірқатар іс-шараларды жүзеге асырады.

Осыған байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған кәмелетке толмағандардың өміріне қолайлы жағдай жасау мәселелеріне арналған бірқатар институттарды қамтитын Қазақстан Республикасының отбасылық-неке заңнамасына жүктелген. Балаларды орналастырудың басым нысаны-баланы отбасына тәрбиелеуге беру. Сондықтан, баланы отбасына да, баланы қадағалау мен тәрбиелеуді қамтамасыз ете алатын ұйымға беру деп түсіну керек. Отбасы жағдайындағы тәрбие және осы тәрбиенің нысандары Қазақстан Республикасының отбасылық-неке заңнамасында айқындалған. Балалар ата-аналарының қамқорлығынан айырылған кезде (бұл әр түрлі себептерге байланысты болуы мүмкін), қорғаншылық және қамқоршылық функцияларын жүзеге асыратын органдар олардың орналастыру нысандарын таңдауға міндетті. Отбасы